

A 69052 sz. OTKA pályázat (In situ és operando vizsgálatok az NO_x szelektív katalitikus átalakításában) zárójelentése.

A kutatások elsődleges célja a metánnal végzett szelektív katalitikus NO redukció (NO-SCR) mechanizmusának alaposabb megértése volt abból a célból, hogy a feltárt összefüggések segítségével hatékonyabb (aktívabb és szelektívebb) katalizátor kifejlesztését alapozzuk meg egy környezetvédelmi szempontból rendkívül fontos reakció megvalósításához.

A katalizátor aktív helyeinek, valamint a rajtuk adszorbeálódott képződmények szerkezetének és kötémódjának megismerése közelebb visz a katalitikus mechanizmus megértéséhez. A reakcióban a katalizátor felületén kialakuló aktív és inaktív felületi képződmények azonosításához, ill. a lehetséges reakció utak feltárásához kutatásaink során előnyösen a katalizátor *in situ* vizsgálatára helyeztük a hangsúlyt. Különösen fontos eredményekhez vezetett, amikor a katalizátor működése közbeni *in situ* vizsgálatokat szigorúan gyakorlati reakciókörülmények között *operando* módon végeztük.

A metánnal végzett NO-SCR reakcióban, a redukálószerként használt metán nehéz aktiválhatósága miatt, közismerten csak néhány, elsősorban zeolit hordozóra felvitt fém, mint pl. a Co, In, Ga, Ni, Pt, Pd, valamint ezek együtteseinek mutatnak aktivitást. Vizsgálataink elsősorban az előzetes kísérletek alapján legígéretesebb Co-, In-, és Pd-, valamint Co,In-, és Pd,In-zeolitokra irányultak. Célul tűztük ki az aktív fémkomponens beviteli módjának és a zeolit hordozó szerkezetének katalitikus tulajdonságokra gyakorolt hatásának feltárását is.

A katalitikus kísérletek eredményei azt mutatták, hogy a mordenit (M) vagy ZSM-5 zeolit hordozóba redukzív szilárdfázisú ioncserével (Reductive Solid State Ion Exchange=RSSIE) bevitt indium már 350 °C fölötti hőmérsékleten különösen kedvező katalitikus tulajdonságokat mutat az NO-SCR reakcióban, míg a folyadékfázisú ioncserével bevitt Co és Pd csak magasabb, 450 °C fölötti hőmérsékleten eredményez előbbivel összemérhető aktivitást. Ugyanakkor az indium tartalmú zeolitokat kobalttal, ill. palládiummal módosítva szinergikus hatást, nem várt, jelentős katalitikus aktivitásnövekedést tapasztaltunk. Fontos megjegyezni, hogy a vizsgált katalizátorok kiváló termikus és hidrotermális stabilitást mutattak. Akár több napos vizsgálat után sem mutatkozott aktivitáscsökkenés, s az általunk alkalmazott körülmények között a paraméterváltoztatások (hőmérsékletemelés, térsébség változtatás) hatására sem következtek be irreverzibilis változások a katalizátorok szerkezetében.

A katalizátor aktív helyeinek kialakulására, az NO-SCR reakció körülményei között rajtuk kialakuló aktív felületi képződményekre, valamint az ezekből következő

reakciómechanizmusra vonatkozó legfontosabb eredményeinket az alábbiakban foglaljuk össze. Elsőként az RSSIE folyamatra kidolgozott mechanizmus elképzelésünket ismertetjük, majd az In-zeolitokon lejátszódó NO-SCR mechanizmusára, illetve a Co és Pd promótorok hatásmechanizmusára tett javaslatainkat mutatjuk be.

a) Katalitikusan aktív indium centrumok kialakulása RSSIE reakcióban

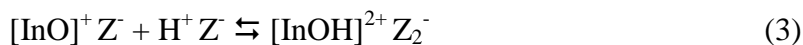
Rámutattunk arra, hogy az RSSIE folyamat, amely során az In aktív centrumként beépül a zeolitba, a szakirodalomban ismertetett mechanizmus elképzelésektől eltérő módon megy végbe. Kimutattuk, hogy a folyamatban a kiindulási In_2O_3 -ban a +3-as oxidációs állapotú indium In^+ kationná redukálódik, és a zeolit Brønsted savas centrumainak (H^+ ionok) a bevitt indium mennyiségével arányos része In^+ kationra cserélődik. Eredményeink alapján valószínűsítettük, hogy a folyamat az alábbi (1) és (2) egyenletek szerint megy végbe:

Az első lépésében a kiindulási In_2O_3 redukálódik, és InOH köztermék keletkezik. Az InOH a redukatív ioncsere hőmérsékletén illékony, s így könnyen be tud jutni a zeolit pórusaiba, ahol sav-bázis reakcióban a zeolit Brønsted savas centrumaival elreagálva gyors ioncserét eredményez, amely során az In^+ ionok ioncsere helyzetbe épülnek be a zeolitba. Ez utóbbi reakciónak feltevésünk szerint az NO-SCR reakció során az aktív hely regenerálódásakor is fontos szerepe van (lásd lentebb). Kimutattuk, hogy $\text{In}_2\text{O}_3/\text{Na-M}$ keverékben Brønsted savas centrumok hiányában redukatív ioncsere nem játszódik le, a zeolit nem tudja stabilizálni az In^+ ionokat, és a redukció fém indium keletkezéséig halad tovább.

Kísérleteink igazolták, hogy az RSSIE módszerrel előállított indium-zeolitokban az In^+ kationok O_2 -vel $[\text{InO}]^+$ ionokká oxidálhatók, azonban az oxidáció hőmérséklete nagyban függ attól, hogy az In^+ ionok az adott zeolitban milyen sűrűséggel helyezkednek el. Ez utóbbi elhelyezkedési sűrűség a zeolit váz Si/Al arányától és az ioncsere foktól függ, míg feltehetőleg független a zeolit szerkezettől. Molekuláris oxigénnel a fenti, 4 elektron átmenetet igénylő oxidációs folyamat nagyobb In^+ sűrűségnél lényegesen könnyebben, már alacsony (<200 °C) hőmérsékleten lejátszódik. Az oxidációban képződő $[\text{InO}]^+$ kationok H_2 -vel egy molekula víz képződése közben reverzibilisen visszaalakíthatók In^+ centrumokká.

Rámutatunk arra, hogy az oxidált mintában az $[\text{InO}]^+$ kationok a zeolit protonjaival kölcsönhatásba léphetnek:

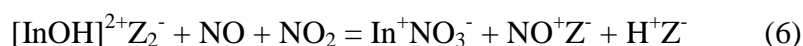
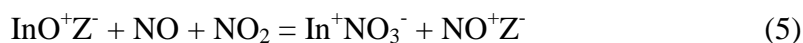
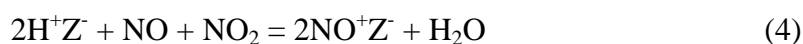

A keletkező $[\text{InOH}]^{2+}$ centrumok az infravörös spektrumban jellemző ν_{OH} sávot adnak, s H_2 -vel ugyancsak reverzibilisen In^+ centrumokká alakíthatók vissza.

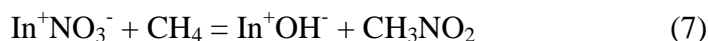
Megállapítottuk, hogy az In^+ kationok O_2 -vel való oxidálhatósága jelentősen befolyásolja az NO-SCR reakció mellett lejátszódó káros metánégési reakciót. Eredményeink arra engednek következtetni, hogy az In,H-zeolitok CH_4 -szelektivitása az ioncsere helyet elfoglaló $\text{In}^+ / [\text{InO}]^+$ centrumok sűrűségétől függ. Az In,H-ZSM-5 (T-atom/In=102) CH_4 és O_2 között lejátszódó káros mellékreakciót még 450 °C fölötti hőmérsékleten is csak kis mértékben katalizálja, míg az indium centrumokat sűrűbben tartalmazó In,H-M (T-atom/In=46) katalizátoron a reakció már 350 °C fölötti hőmérsékleten nagymértékben felgyorsul. Az utóbbi katalizátoron a metánégési mellékreakció a redukálószer CH_4 elfogyását és így az NO-SCR reakció jelentős lelassulását eredményezi. A metánégési mellékreakcióban mutatott aktivitás és az In^+ centrumok molekuláris oxigénnel végbemenő oxidálhatósága között tehát összefüggés mutatkozik. Jelenlegi ismereteink szerint ezt annak tulajdonítjuk, hogy a több elektron átmenetét igénylő redox reakciók könnyebben mennek végbe, ha az aktív centrumok nagyobb sűrűségben vannak, azaz egymáshoz közel helyezkednek el a katalizátorban.

b) Aktív felületi képződmények kialakulása és az NO-SCR reakció mechanizmusa In-zeolitokon

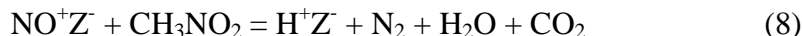
Kimutattuk, hogy In,H-zeolitokon az NO/ O_2 elegyből kétféle reakcióban keletkezik nitrozónium ion (NO^+): egyrészt egy korábban is ismert folyamatban a zeolit Brønsted savas centrumain a (4) egyenlet szerint, másrészt az $[\text{InO}]^+$ vagy $[\text{InOH}]^{2+}$ centrumokon az alábbi (5) vagy (6) egyenlet szerint:

Az utóbbi (5) ill. a vele analóg (6) folyamat NO^+ és NO_3^- egyidejű képződésével jár. E két nitrogén tartalmú felületi képződmény közül csak a nitrát képes a metánnal reagálni, az NO^+ önmagában metánnal nem reagál. Az $[\text{InO}]^+ / [\text{InOH}]^{2+}$ centrumokon együtt keletkezett NO_3^- és NO^+ mégis együtt fogy az NO-SCR reakcióban. A metán hozzáadásakor ugyanis mindkét képződmény felületi koncentrációja csökken, miközben a szelektív katalitikus reakció termékei (N_2 és CO_2) keletkeznek. A fenti megfigyelések értelmezésével meg tudtuk állapítani a legvalószínűbb reakciómechanizmust. A metán aktiválódása, amely során aktivált nitrogéntartalmú intermedier, feltételezhetően nitro-metán, keletkezik (ez rendszerint a folyamat sebesség meghatározó lépése). Az átalakulás valószínűleg a következő egyenlet szerint megy végbe:

A reakcióban keletkező nitrometán az irodalomban leggyakrabban feltételezett intermedier. Ugyanakkor a felületi NO^+ ionok a reakció későbbi szakaszában játszanak szerepet a következő bruttó reakcióegyenletnek megfelelően:

E lépésben tehát a metán és NO_3^- reakciójában keletkező aktív köztitermék (feltehetően nitrometán, vagy annak továbbalakulásából származó képződmény) reagál a felületi nitrozónium ionnal N_2 terméket adva. Ez utóbbi, záró lépésben az N_2 egy +3 illetve -3 formális oxidációs állapotú nitrogén atomot tartalmazó felületi képződmény reakciójában keletkezik.

A reakcióban aktív centrum pedig az alábbi reakciók lejátszódásával regenerálódik, mely reakciókban a katalitikus ciklus záródik:

Ez utóbbi, (10) egyenlet szerinti oxidációs folyamat NO-val és O_2 -vel is lejátszódhat, azonban valószínűbb, hogy a rendszerben jelenlévő leghatékonyabb oxidálószerrel, az NO_2 -vel megy végbe.

A felvázolt mechanizmusból arra következtettünk, hogy a folyamat sebesség meghatározó lépése, amelyben a metán aktiválódik, a felületi nitrát koncentrációjának

növelésével gyorsítható, s ezzel az NO-SCR reakció sebességének is növekednie kell. Ez pedig úgy érhető el, hogy a NO reaktáns NO_2 -vé oxidációját (NO-COX) elősegítő aktív komponens viszünk be a katalizátorba. A kétfémes, palládium vagy kobalt bevitelével módosított In-zeolitokon végzett vizsgálataink eredményei arra engedtek következtetni, hogy a második fémkomponens (Pd vagy megfelelő formában lévő Co) promóveáló hatása elsősorban éppen abban nyilvánul meg, hogy az NO-COX reakciót gyorsítja (lásd alább).

c) A palládium és kobalt promóveáló hatása In-zeolitokban

Kis mennyiségű palládium (0,5 m/m%) hozzáadásának hatására az In,H-M katalizátoron a 350-450 °C-os hőmérséklettartományban az NO-SCR aktivitás jelentősen megemelkedett. A Pd^{n+} és $[\text{InO}]^+$ aktív centrumok közötti együttműködés kedvező hatását két okra vezettük vissza. Egyrészt a Pd jelenléte az NO-COX reakció gyorsítása révén megnöveli a katalizátoron az indium centrumhoz kötődő nitrát koncentrációját, amely felületi alakulat metánnal nagyfokú reaktivitást mutat. Másrészt az $\text{In}^+ / [\text{InO}]^+$ centrumok jelenléte megakadályozza, hogy a palládiumhoz kötődő nitrozil alakulatok átalakuljanak kevésbé reaktív izocianát és nitril alakulatokká.

Az In,H-zeolitba bevitt kobalt hatását illetően megállapítottuk, hogy az oldatfázisú ioncserével a zeolitba bevitt kobalt, amely ekkor a zeolitban Co^{2+} vagy $[\text{Co-OH}]^+$ formában ioncsere helyet foglal el, egyáltalán nem fejt ki promóveáló hatást. Ezzel szemben a H-zeolit és Co(II)acetát keverékét héliumáramban melegítve, ún. szilárd fázisú reakcióval a zeolitba bevitt kobalt, amely a zeolit kristallitok felületén kobalt-oxid klaszterek formájában marad vissza, közel 100%-os N_2 szelektivitás mellett jelentősen megnöveli az NO-SCR aktivitást.

Kísérleteink igazolták, hogy a nitrogén-monoxid szelektív redukciója metánnal két különböző aktív helyet igényel. Az egyik aktív hely felel az NO molekuláris oxigénnel végbemenő oxidálásáért NO_2 -vé (NO-COX), a másik aktív hely pedig az N_2 keletkezéséhez vezető reakciót ($\text{CH}_4/\text{NO-SCR}$) katalizálja. Az NO-COX reakciót a Brønsted savas centrumok katalizálják, illetve ennél nagyobb mértékben a promotórként bevitt és jelen levő kobalt-oxid klaszterek, különösen a Co_3O_4 összetételűek. Az N_2 képződési reakciót ioncsere pozícióban elhelyezkedő $\text{Co}^{2+} / [\text{CoOH}]^+$ vagy $[\text{InO}]^+ / [\text{InOH}]^{2+}$ centrumok katalizálják. Az NO-COX reakcióban keletkező NO_2 köztitermék jelenléte előfeltétele az aktív felületi $\text{NO}_3^- / \text{NO}^+$ alakulatok képződésének a $\text{Co}^{2+} / [\text{CoOH}]^+$ vagy $[\text{InO}]^+ / [\text{InOH}]^{2+}$ centrumokon. Kimutattuk, hogy az indiumhoz kötődő nitrát metánnal szemben reaktívabb, mint a kobalthoz kötött nitrát, ami az indium tartalmú katalizátor nagyobb aktivitásában egyértelműen tükröződik.

Kimutattuk, hogy az NO-COX reakció sebessége megnő a kobalt-oxid promótor hatására, és ez megnöveli az indiumhoz kötött felületi nitrát képződésének sebességét is, és végső soron az NO-SCR reakció sebességét. Ez az összefüggés rávilágít arra, hogyan kapcsolódik az NO-COX és a CH₄/NO-SCR reakció egymáshoz. Fontos hogy a két reakció sebessége megfelelő arányú legyen. Mivel az indiumhoz kötődő nitrát nagyon reaktív metánnal, a kobalt-oxid klaszterek hatására felgyorsult NO-COX reakcióban keletkezett NO₂ gyorsan felhasználódik az N₂ keletkezéséhez vezető reakcióban, és így a bruttó NO-SCR reakció N₂-szelektivitása magas marad, s NO₂ termék nem jelenik meg jelentős mennyiségben a termékelegyenben.

Bemutattuk, hogy az NO-COX és a CH₄/NO-SCR aktivitásért felelős centrumokat fizikailag el lehet választani, de – főként 400 °C feletti hőmérsékleteken, ahol az NO₂ képződése termodinamikailag korlátozott – hatékonyabban működik a katalizátor, ha a kétféle aktív centrum egymáshoz közel helyezkedik el. A kétféle aktív hely közelsége miatt a kis koncentrációban keletkező NO₂ folyamatosan el tud reagálni az NO-SCR reakcióban, és így az egyensúlyi NO₂ koncentráció nem tud beállni.

Az itt felsorolt eredményekre alapozva az indium-zeolitokon lejátszódó NO-SCR reakció mechanizmusának több részlépésére tudunk javaslatot tenni. Felhasználva a szakirodalomban a mechanizmusról korábban tett megállapításokat, és beillesztve a jelen munka alapján tett felismeréseket, a katalitikus mechanizmusról egy véleményünk szerint teljesebb képet rajzoltunk fel.